

Материне поле (збірка)

Василь Сухомлинський

Василь Сухомлинський

БО ЗА МОРЕМ — ЧУЖИНА

Один добрий господар Хлібороб мав родючу ниву. Щороку сіяв на ній пшеницю.

Було, як тільки вона доспіє, скосить її, а на стерню прилетить Журавель — колоски збирає.

І дякує Хліборобові, що такої доброї пашниці надбав.

Та ось настав тяжкий рік. Ціле літо не було дощу. Ледве викинула колос пшениця та й згоріла на пні.

Прилітає Журавель, а Хлібороб сидить над засохлою нивою.

— Що ж ти тепер робитимеш, Хліборобе? — питає Журавель.

— Оратиму та сіятиму пшеницю, — каже Хлібороб. Задумався Журавель, не вірить. А Хлібороб справді ниву оре, пшеницю сіє.

Минула зима, настала весна. Зазетеніла нива. Та знову спіткало Хлібороба велике горе.

Знову ціле літо не впало на землю жодної краплини дощу. Ледве викинула колосок пшениця та й згоріла на пні.

Прилітає Журавель, а Хлібороб сидить над засохлою нивою Худий, чорний, тільки очі блищать.

Коло нього діти й дружина — теж худі та чорні, бо їсти нічого. Сидять над засохлою нивою, а біля них мішечок із зерном стоїть.

— Що ж ти тепер робитимеш, Хліборобе? — питає Журавель, як і минулого року.

— Оратиму та сіятиму пшеницю, — каже Хлібороб.

— Навіщо ти сили марно тратиш і зерно губиш? — питається Журавель. — Спечить хліба з тієї пшениці та їжте, бо з голоду помрете. Та лиймо зі мною за море, там і земля родюча, й посухи немає.

— Не підемо нікуди, — каже Хлібороб.

— Не підемо нікуди, — кажуть діти.

— Не підемо нікуди, — каже мати.

— Чому не підете? Ви ж голодні, вже два роки посуха.

*****

ВИСОКА ГОРА ДО НЕБА

В одній жінки народилося двоє синів-близнят. Коли їм було сім років, Мати дала їм відра, взяла за руки й сказала:

— Ходімо, сини, здобувати розум.

Ішли вони день, ішли другий, а на третій прийшли до високої гори.

— В оцій горі, — сказала Мати, — маленькими золотими піщинками розсипано розум. Щоб здобути його, треба назбирати повне відро золотих піщинок.

І дала синам по маленькій ложечці.

Близнята були дуже схожі один на одного: сині очі, чорні брови, біле лице... Але душею були різні. Один — Працьовитий, другий — Ледачий.

Ледачий узяв відро, ложечку й каже:

— Піду до річки — ловитиму рибу та юшку варитиму.

А Працьовитий сів під високою горою та й пересипає ложечкою землю з місця на місце. Набере, висипле, гляди, інколи й упаде золота піщинка. Він ту піщинку й покладе в відро.

Минуло багато років. Ледачий згадав свого Працьовитого брата. Піду, думає, подивлюся, чи він хоч живий.

День іде, другий, а на третій приходить до гори. Але гора зовсім не там, де була раніше. Стоїть біля неї Працьовитий брат, а біля нього повне відро золотих піщинок.

Здивувався Ледачий. Але дотямив, що його Працьовитий брат пересипав цілу гору й здобув розум. А він, Ледачий, тільки й навчився ловити рибу та юшку варити.

— Що ж ти тепер роби́тимеш? — питається Ледачий брат Працьовитого.

— Піду здобувати матері щастя.

— За золото купиш? — питається Ледачий брат.

— Щастя не купується, — відповів Працьовитий, підняв відро із золотом, махнув ним — і піщинки золоті знову розсипалися по землі. Щастя здобувається працею.

*****

ЗАГУБЛЕНІ ГРОШІ

Степанко знайшов на шкільному подвір'ї двадцять копійок. "Це хтось загубив, — подумав собі. — Віднесу Марії Григорівні".

Відніс гроші вчительці.

Марія Григорівна похвалила.

— Ти чесний, хороший, Степанку.

Була велика перерва. Степанко почув із шкільної радіогазети розповідь про свій вчинок.

Мовляв, навчається в нас у першому класі Степанко. Чесний, справедливий, сумлінний учень. Знайшов на подвір'ї двадцять копійок — і що б ви думали! — не присвоїв, не купив ні цукерок, ні морозива, а віддав учительці.

А наступного дня Степанко побачив у шкільній газеті своє фото й прочитав по складах: "Беріть приклад із Степанка".

Через кілька днів приходить на великій перерві до Марії Григорівни Семенко, теж першокласник, та й каже:

— Маріє Григорівно, а я знайшов на подвір'ї тридцять копійок. Хтось згубив...

— Невже? — дивується вчителька. — Дві монети по п'ятнадцять чи як?

— Ні... Дві монети по десять і дві по п'ять...

Марія Григорівна якось дивно усміхнулась і похитала головою:

— Добре. Напевне, знайдеться той, хто загубив.

Минув день, другий, третій. Приходить Семенко до вчительки та й питає:

— Не знайшовся той, хто загубив гроші?

— Ні, не знайшовся. А подумай-но, Семенку, може, це ти сам загубив та забув, що ти загубив і знову знайшов?

Семенко почервонів...

*****

ЗАПИТАВ У БАБУСИ

У Павла, жвавого, пустотливого, непосидючого четвертокласника дідусь загинув на фронті. Дома, в старовинній скрині, бабуся зберігає його ордени й медалі.

А недавно намалювали великий портрет дідуся й повісили в класі, напроти Павлової парті. У Павла западати радісні вогники в очах, коли він побачив дідуся, мов живого.

Ате через деякий час радість перейшла на гіркоту. Буває ж таке: не виконаєш завдання — учитель і дорікає:

— Як тобі не соромно, у тебе ж дідусь герой, ти ж сидиш напроти його портрета!

А то якось Павло поставив на парту уламок дзеркальця й ну пускати сонячних зайчиків.

Сусідка по парті, Оленка, шепче:

— Хіба можна так вести себе на уроці? Хіба твій дідусь пускав сонячних зайчиків?

Гірко й тяжко стало Павлові. А в суботу вчителька сказала:

— Сьогодні підемо до лісу. Біжіть мерщій додому, віднесіть книжки й візьміть їжу.

Павло підійшов до відчиненого вікна, вистрибнув надвір і вже хотів бігти додому, аж назустріч йому вчителька (і коли вона встигла вийти з класу?):

— Хіба ж так учні роблять? Запитай у бабусі: чи стрибав коли-небудь у вікно твій дідусь?

Наступного дня Павло підносить руку:

— Я запитував у бабусі...

— Про що? — вже й забула вчителька.

— Запитував, чи не стрибав дідусь у вікно.

Ну, й що вона тобі сказала?

— У вікно ні. А через димар таки раз вилазив, коли його після уроків залишили.

*****

ЗВИЧАЙНА ЛЮДИНА

Є в сухому степу колодязь. Біля колодязя — хатка. В ній живуть дідусь із внуком.

Біля колодязя на довгій вірьовці відро. Ідуть подорожні, заїжджають до колодязя, п'ють воду, дякують дідусеві.

Стерлась вірьовка, перервалась, упало відро в глибокий колодязь.

Немає в дідуся другого відра. Нічим води витягти, щоб попити.

День не п'ють води дідусь із онуком, два дні не п'ють. Мучаться від спраги.

На третій день уранці проїжджає повз дідусеву хатину подорожній з настороженими очима. На возі в нього побачив дідусь відро під соломою.

Глянув подорожній з настороженими очима на колодязь, глянув на дідуся з

онуком, ударив коней батою і поїхав.

— Що це за людина? — питає онук дідусь.

— Це не людина, — відповідає дідусь.

Опівдні проїжджає повз дідусеву хатину подорожній з байдужими очима.

Дістав з воза відро, прив'язав до вірьовки, витяг води, напився, дав попити дідусеві й онукові, решту води вилив у сухий пісок, відро забрав та й поїхав.

— Що це за людина? — питає діда онук.

— Це не людина, — відповідає дідусь.

Увечері проїжджає повз дідусеву хатину подорожній з добрими очима. Дістав з воза відро, прив'язав до вірьовки, витяг води, напився й поїхав, а відро так і стоїть на цямрині.

— Що це за людина? — питає онук.

— Звичайна людина, — відповідає дідусь.

*****

ЛЮДИНА З ГАРЯЧИМ СЕРЦЕМ

Бузенькою стежкою ішли два подорожні. По один бік — хлюпотіли хвилі синього моря, по другий — стояли сиві гори.

Ішли подорожні вже давно. Вони шукали Красу. Один із них — Людина з Гарячим Серцем, другий — Людина з Холодним Серцем.

Людина з Гарячим Серцем глянула на море — і очі її стали захоплені й ласкаві. Вона й каже:

— Яке воно сильне, могутнє і вічне — море.

А Людина з Холодним Серцем каже:

— Так, багато води.

Прийшли подорожні до сірого каменя. У Людини з Гарячим Серцем радісно засяяли очі.

— Глянь, яка гарна квітка. Це ж і є та Краса, що ми шукаємо.

— Де ти бачиш ту квітку? — дивується Людина з Холодним Серцем. — Це ж сірий камінь.

— Так, камінь, але в ньому квітка троянди, — каже Людина з Гарячим Серцем. — Треба тільки відкинути зайве — і квітка заграє.

Людина з Гарячим Серцем багато днів лупала й тесала сірий камінь. А Людина з Холодним Серцем сиділа на березі та із сумом в очах дивилася на море.

Нарешті з-під скалок каменя показалася гарна-прегарна квітка. Світ затамував дух та вдивляється в Красу, визволену із кам'яного полону.

Навіть гори піднялися вище. Навіть хвилі морські притихли, безбереге море стало мов дзеркало.

Тільки Людина з Холодним Серцем була байдужа. Вона доторкнулася пальцем до квітки, попробувала нігтем і сказала:

— Так, міцний камінчик...

*****

МАТЕРИНЕ ПОЛЕ

У матері було два сини — старший і молодший.

Коли поженилися сини, дала мати кожному з них ниву. Були ці ниви поруч. Сталося так, що старшому синові дісталася нива на один крок ширша, ніж молодшому.

Затаїв молодший син образу, бо на три мішки менше пшениці збирав щороку, ніж старший.

З кожним роком образа ставати все глибша, аж поки й переросла в ненависть. Зненавиділи брати один одного.

Стали уникати вони зустрічей. Коли старший працював на ниві, молодший не виїздив у поле. Коли молодший був на ниві, старший сидів дома.

А мати жила далеко за лісом. У неї була там своя нива, де вона працювала, скільки здужала.

Через людей чула, що її сини ненавидять один одного. Кілька разів приїздила їх помирити, але нічого не виходило.

Не хотів і слухати старший син, щоб півкроку поля віддати молодшому.

Та ось одного гарячого літнього дня, напередодні жнив, почули сини новину: прилетіла з чужого далекого краю чорна сарана, сіла на материну ниву й поїла хліб дощенту.

Приходить старший син до молодшого та й каже:

— Ти чув, брате, про материне горе?

— Чув, — відповідає молодший син.

— Що ж думаєш робити?

— Миритися нам треба, ось що, — каже молодший син.

— Так я тому й прийшов до тебе, — радісно мовить старший брат. — Коли на материнському полі горе — треба забути нам про сварку й закопати в землю ненависть.

А тоді й подумали: "І для чого нам ця межа? Хай поле наше буде спільне. Краще ділитися зібраною пшеницею".

Так і знищили брати межу. Скосили пшеницю, обмолотили, поділили натроє. По одній частці залишили собі, а третю матері відвезли.

Бо коли на материнському полі горе — треба забути про суперечки, образи, ненависть.

*****

НА ДРУГИЙ РІК

Був собі хлопець Федько. Була в нього одна мати, а батька не було. Нікому й заставити вчити уроки.

Загадує вчителька дома читати, писати, розв'язувати задачі, а Федько гуляє.

Часто викликали до школи Федькову маму. Жалілися вчителі: вчиться погано.

Мати плакала, а син стояв, похнюпивши голову.

На літо давали йому завдання, і він сяк-так їх виконував.

Ледве-ледве переводили його з класу в клас.

Так дійшов Федько до третього класу. Сказала вчителька:

— Не переведу тебе до четвертого... Усі читають добре, а ти й читати не вмієш... І пишеш дуже погано.

Настав останній день навчання. Останній урок у третьому класі.

Оголошує вчителька: всіх переведено, а Федько за лишається на другий рік.

Тихо-тихо стало в класі. До останньої парти, де він сидів, усі повернули голови.

Жалко стало Федька.

"Це ж ми ніколи не будемо разом із Федьком", — думали діти і їм було боляче.

"Це ж я ніколи не буду разом із товаришами", — думав Федько, і в його серці прокинулася чарівна пташка, яку люди називають каяттям.

— Маріє Петрівно, хай Федько влітку попрацює, — благали діти вчительку.

— Маріє Петрівно, ой, не залишайте мене на другий рік... Я ж тепер вчитимусь, ой, як добре вчитимусь, — благав Федько.

— Гаразд, — зітхнула вчителька, — заставиш, Федьку, себе вчитися — будеш із товаришами... разом.

*****

НАТАЛОЧКА

Наш п'ятий "Б" вчителі називають страшним. Багато в нас шалиганів усяких. Ось Мишко: спіймає муху, в чорнило вмочить і пустить її на парту сусідові. Муха повзе й чортика на парті малює, а хлопці сміються.

А то якось Мишко в себе на лобі півника намалював...

А Федько одного разу на уроці тихенько вистрибнув у вікно, сів на дереві й там диктант пише. Під кінець уроку вскочив до класу, сів за партою й здає вчителев зошит. Учитель дивується:

— Тебе ж не було в класі! Де ти взявся?

А всі регочуть.

Петько вміє співати як цвіркун. Раз було так заспівав, що й вчителька заслухалася.

— Де він тут живе? — каже. — Ввечері прийду послухати. Люблю, як цвіркун співає.

Ми так і не збагнули, пожартувала вчителька чи справді повірила, що в класі цвіркун завівся.

У Грицька сорочка завжди в чорнилі...

Та ось навесні до нашого п'ятого "Б" прийшла нова учениця — Наталочка. Синьоока, з великою білявою косою. А погляд такий ласкавий га добрий, що хлопці наші його не витримують, очі долу опускають.

Що ж воно сталося в нашому класі? Замовкли, притихли всі шалигани. То було Мишкові місяць загадують постригтися, він мов і не чує. А це сам постригся. Люстерко в кишені носить.

І півників на своєму лобі не малює. Федько з усіх предметів зошити позаводив. Петькові хтось шепнув на уроці: "Заспівай по-цвіркунячому..." — то й схопив за те стусана. А в Грицька (диво дивне!) сорочка чиста-чистісінька.

І що воно сталося в нашому п'ятому "Б"?

*****

НЕ ЗАБУВАЙ ПРО ДЖЕРЕЛО

— Бачите, діти, ось цей спалений сонцем пустир у долині? — питає учитель.

— Бачимо, — відповідають діти.

— Тож послушайте бувальщину. Ось тут, на місці цього пустиря, багато років тому був глибокий ставок — аж до села, що розкинулось ген під горою.

Можна було впливти човном на середину й веслувати аж до он тих дубів, їх тоді там багато було, а тепер три лишилося, та й ті усихають...

На березі верби росли. В лісі водились білки.

То старовинне козацьке село. Викопали ставок запорожці після битви під Жовтими Водами поселились на його березі. Та стали помічати, що ставок мупом заносить.

Зійшлися селяни на сходку й ухвалили: кожен, хто скупався в ставку чи помилювався його красою, мусить набрати відро мулу й винести аж туди, за балку, й висипати в поле.

Люди й дотримувались цього розпорядку. Над ставом на зербових кілках, висіли дерев'яні відра. Для дорослих чоловіків — великі, як половина нинішньої бочки.

Для жінок, підлітків — менші. Для дітей — маленькі. Тільки той, що був у матері на руках, не платив працею за радість і задоволення.

Ставок ставав чистіший і глибший. Та ось хтозна звідки приїхала в село сім'я (батько, мати, четверо синів і дві дочки), яку прозвали Неприкаяними.

Поселились вони на околиці, недалеко від ставка. І дорослі, й діти з весни до осені купалися в ставку, а за відра й не брались. Спочатку люди якось не звертали на те уваги.

А потім стали помічати, що чимало підлітків так само робить: купаються, а мулу не виносять.

Старі люди брались повчати молодь: "Що ж ви робите?"

А підлітки їм:

— Раз Неприкаяним можна, то й нам не гріх.

Поганий приклад виявився перехідним. Багато підлітків, а потім і дорослих стали приходити купатися після смеркання, щоб ніхто не бачив...

Старі хитали головами, та вдіяти нічого не могли. Дерев'яні відра, що висіли на зербових кілках, розсохлись, розсипались, а потім зникли.

Старий звичай забули.

Кожному думалось: "На мій вік вистачить". Та ставок мілів, перетворювався на болото, заростав бур'яном.

Настав час, коли вода тут затримувалась тільки весною. А потім і того не стало.

І ставок щез.

Тільки спогад про нього зберігся.

Подумайте над цією бувальщиною, діти.

Напившись води, не забувай про джерело, з якого вода витікає.

*****

НЕЗНИЩЕННИЙ КАМІНЬ

Це було на Поліссі, на півночі України, в тяжкі роки фашистської окупації.

Серед дрімучих лісів, над тихим озером стояло старовинне українське село Маківка. Коли окупанти під-ходили до села, багато жителів пішло в партизани, а хто залишився, допомагали партизанам.

Вирішили фашисти знищити село, спалити всіх жителів. Та про цей страшний намір люди провідали зарані. Вночі вони всі до одного пішли в ліс, забравши з собою домашні нажитки, корів, птицю.

Вступив уранці каральний загін у село, а в ньому нікого немає.

Фашисти спалили все, що могло горіти, — хати, повітки, дерева. Позасипали криниці, золу висипали в озеро. Нічого не залишилося від села, крім великого білого каменя, що з давніх, незапам'ятних часів лежав посеред села.

З покоління в покоління передавалася легенда, що камінь цей сягає в грузьку глибину, куди не може дістатися ніхто.

Фашисти заклали під камінь вибухівку й висадили його в повітря.

Уранці вони прийшли й не повірили своїм очам: камінь лежав, мовби його й не чіпали.

Розлютовані фашисти знову підірвали камінь. А наступного ранку він знову білів посеред розритої землі, мовби до нього ніхто й не торкався.

Розлютовані гітлерівці знову підірвали камінь.

І знову на ранок він вийшов із-під землі.

— Це прокляте місце, — сказав фашистський офіцер.

Через кілька місяців наші війська прогнали фашистів. На пустир, де колись було старовинне село Маківка, повернулися з лісу старенькі, жінки й діти. Повернулись і партизани.

Вони підійшли до білого каменя й низько вклонилися йому.

— Так і наша Україна незнищенна, як цей камінь, — сказав найстаріший житель села, столітній дід Архип. — Цей незнищений камінь — непогасна любов наша до рідної землі.

*****

ПЕРЕД СПРАВЕДЛИВИМ СУДДЕЮ

В одній людській громаді був такий звичай: коли людині, що прожила життя, наставала година помирати, вона поставала перед Справедливим Суддею, і той вирішував, що залишиться в світі від неї: повага співгромадян, любов, шана, вічна слава чи всього-на-всього маленька згадка.

І ось настав час помирати Працьовитій Людині. Прийшла вона до Справедливого Судді. Той і питає:

— Скільки літ прожила ти на світі?

— Дев'яносто дев'ять, — відповідає Працьовита Людина.

— Показуй свої роки.

А Працьовита Людина щодня садила по одному дереву. Скільки днів вона прожила, стільки й дерев виросло. Повела Працьовита Людина Справедливого Суддю,

стала показувати дерево за деревом.

Багато днів минуло, поки Справедливий Суддя оглянув ліс, що виростила Працьовита Людина. Оглянув і сказав:

— Гарно ти прожила життя. Нехай залишиться від тебе у світі вічна слава.

Спокійно померла Працьовита Людина.

Приспіла година помирати Неробі.

— Скільки літ ти прожив на світі? — питає у нього Справедливий Суддя.

— Дев'яносто дев'ять, — відповідає Нероба.

— Показуй свої роки.

А Неробі й показати нічого. Побачив Справедливий Суддя перед собою порожнє місце.

— Ну, що ж, нехай залишиться від тебе забуття, — вирішив Справедливий Суддя.

Нероба помер, і тої ж миті люди про нього забули.

*****

ПРОГАЯНИЙ ДЕНЬ

Мама йшла на роботу рано, до сходу сонця. Вона розбудила Петрика й сказала:

— Сьогодні в тебе почалися канікули. Але гаяти часу не можна. Ось тобі робота на сьогодні: посади біля хати дерево й прочитай цю книгу про Далекі Сині Гори.

Мама показала, де викопати дерево, поклала на стіл книжку про Далекі Сині Гори й пішла на роботу.

Петрик подумав: "Посплю ще трохи".

Ліг, задрімав, потім заснув міцно-міцно і снилося йому: біля хати виросло дерево, яке він посадив, а Далекі Сині Гори стали зовсім недалекі й стоять над самісіньким ставком.

Прокинувся Петрик — ой, лишенько! Сонце вже серед неба.

Хотів зараз же до роботи взятися, та подумав: "Ще встигну..."

Сів під грушею. Думає: "Ось посиджу ще трохи та й почну".

Потім пішов у садок, ягоди їв, за метеликом ганявся, потім знову під грушею сидів.

Прийшла мати ввечері й каже:

— Показуй, що зробив, сину.

А Петрикові нічого показати. Соромно йому й матері у вічі дивитися.

— Ходімо, сину, покажу тобі, що люди зробили за той день, що ти прогаяв.

Взяла мама сина за руку й повела. Підводить до одного поля й показує:

— Вчора тут була стерня, а сьогодні рілля. Тут працював тракторист. А ти байдики бив.

Підвела до колгоспного двору, показує багато-багато ящиків з помідорами й каже:

— Ці помідори вранці були на полі, а тепер у ящиках. Завтра їх повезуть у місто. Це робила я з жінками. А ти байдики бив.

Підвела до великої-великої купи зерна.

— Це зерно вранці було в колосках. Хліб скошили й змолотили, зерно привезли на тік. А ти байдики бив.

Підвела до стінки, вимурованої з цегли.

— Тут вранці був тільки гранітний фундамент, а тепер мур стоїть. Це муляри працювали. А ти байдики бив.

Підвела до великого кам'яного будинку, зайшла з сином. На полицях — паляниці, калачі. Усе пахло хлібом.

— Це пекарня, — сказала мама. — Ці хлібини вранці бути ще борошном, а тепер сам бачиш. Цілий день трудилися пекарі. А ти байдики бив.

От що таке прогаяний день.

*****

СІМ НОЖІВ

Наступного дня шість кухарок прийшли ранесенько й кожна взяла ножа — того, яким працювала вчора.

Ніж, що першого дня пролежав без діла в буфеті, здивувався:

— Чого мене ніхто не бере? Хіба я не такий, як інші? Яка вона, та капуста?

Увечері ось приходять додому ножі, що капусту шаткували. Втомлені, але горді зробленим. А цей лежень їх і питає:

— Чого мене ніхто не бере? Невже людям не однаково, яким ножем працювати? Я ж гостріший за вас.

Минали дні, тижні, щоранку шість робітниць брали в буфеті свої ножі, а сьомий лежав і лежав без діла — гострий, блискучий, але нероба.

Якось увечері він запитав свого сусіду:

— Як кухарки пізнають ножі?

І сусіда розповів йому дивну річ. Виявляється, ножа, яким кухарка хоч день попрацює, вона називає своїм. І потім не хоче брати ніякого іншого.

— Чого це так? — питає лежень.

— А того, що без людської руки ніж — ще не ніж, а просто шматок металу. В кожного з нас людина залишає щось від своєї руки.

Лежень не міг цього зрозуміти. Він байдужно блищав своїм гострим лезом.

*****

ЧОМУ СЕРГІЙКОВІ БУЛО СОРОМНО

Настала холодна зима. Запорошило снігом сад. Літають над білим килимом пташки, тривожно пищать, бо нічого їсти.

Зробили третьокласники годівницю. Щодня приносять корм — смажене конопляне сім'я, гарбузове та соняшникове насіння.

А синичкам — шматочки сальця в сіточках, щоб ворона не вкрала.

Завтра неділя. Приносити корм до годівниці випала черга Сергійкові.

Він із вечора приготував шматочок сальця, загорнув його в сіточку. У маленький мішечок насипав гарбузового насіння.

"Уранці, як тільки розвидниться, понесу", — думав Сергійко.

Та вранці йому не захотілося вставати.

Прокинувся Сергійко пізно. Надворі мела хуртовина.

"Куди я в таку негоду піду?" — подумав Сергійко. Хуртовина вщухла аж перед вечором.

— Це ж усі дороги засипало снігом. Та й синички сплять десь у затишку, — заспокоював себе Сергійко, щоб не докоряло сумління.

Коли стемніло, Сергійко подумав: "За один день синички не загинуть... Завтра хтось погодує..."

Уранці наступного дня вчителька підійшла до вікна й запитала:

— Чия була черга вчора синичок годувати?

— Моя... — сказав Сергійко й поблід. — Молодець, Сергійко! — похвалила вчителька. — Дивіться, аж два шматочки сала повісив. Ще й досі клюють синички.

У класі стало тихо-тихо. Сергійко від хвилювання не міг перевести духу. Він чув, як у грудях б'ється серце — ось-ось вискочить.

Йому було соромно підвести очі й глянути на вчительку.

*****

ЧОТИРИ ВІТРИ І МАТЕРИНСЬКЕ ГОРЕ

Під Полтавою живе мати Марія, мати чотирьох синів — Остапа, Миколи, Сергія і Юрія. Всі чотири сини її загинули в битві за рідну Вітчизну.

Щонайстарший Остап — чорновусий і чорноокий — поклав голову на півночі, десь у холодному Білому морі.

На рік молодший від нього — білявий і синьоокий Микола — поліг десь далеко на сході, в бою за Волгу.

Ще на рік молодший — русявий, з очима, як терен, що покритий росою, — Сергійко, загинув у теплому Чорному морі, на півдні.

А найменшенький, сімнадцятирічний Юрасик, тоненький, мов очеретина, такий же чорноокий, як і Остап, похований на заході, в Карпатських горах.

Вийде на світанку мати Марія та й прислухається, звідки вітер сьогодні.

Як із півночі вітер, каже мати Марія: "Сьогодні мені від Остапа чорноокого вісточка..."

Як зі сходу повіє, каже мати Марія: "Сьогодні від Миколи синьоокого вісточка..."

Як із півдня вітрець подихне, каже мати Марія: "Сьогодні від Сергійка терноокого вісточка..."

Як із заходу вітер тривожний зашумить у листі тополі каже мати Марія: "Сьогодні мені найменшенький, мій Юрасик, дитятко моє шле вітаннечко..."

А як тиша навколо, як лист не шелесне, як билінка не колихнеться, — біль стискає материне серце. Вийде на шлях полтавський мати Марія, гляне на далекий обрій, і тихо шепочуть п уста:

— Чом забули за мене, сини мої любі?

І летить над світами, як зозуля, материн зойк, і така могутня сила болю того материнського, що вже через мить прилітає ласкавий вітер — чи то з заходу, чи то з півдня, чи то зі сходу, чи то з півночі, — і пестить материну сиву косу.

І теплішають очі матері Марії, і знову стають молоді, тільки горе ніколи їх не

лишає, бо вічне те горе, як вічне сонце, як вічна любов материнська.

*****

ЩО БУДЕ, ЯК ЗУПИНИТЬСЯ ЧАС

Було це давно. В одній сільській школі вчився хлопчик Василько. Школа була маленька. Працював у ній один учитель, і всі діти вчилися в одній кімнаті.

Настало літо. Василько закінчив другий клас і з гордістю сказав татові й мамі:

— Тепер я вже третьокласник.

І ще розповів про те, що вчитель, від'їжджаючи кудись у відпустку, доручив йому дуже велике діло. В манюнькій кімнатці, що звалась учительською, висів годинник — ходики. Вони весело цокали — відлічували час.

Час минав, і на довгому ланцюжку, що висувався звідкись із середини годинника, опускалася гирка. За добу вона опускалася так низько, що годинник зупинився б, якби ніхто не підтягнув її вгору.

— Ось тобі ключ, Васильку, — сказав учитель. — Щоранку приходь, відчиняй школу, заходь в учительську й підтягуй гирку. Як забудеш — станеться біда.

— Яка? — злякався Василько.

— Зупиниться час.

Василь аж завмер, так здивувався. Не знав, чи жартує учитель, чи каже правду. Щось підказувало хлопчикові, що це таки жарт. Аче, може, й насправді таке трапиться. Хто його знає... Може, й справді зупиниться.

Василько задумався: "Що воно буде, як зупиниться час?" Він силкувався уявити, яке може скоїтися лихо, та роздуми його ні до чого не привели.

Але щоб не сталося біди, він уставав ранесенько, приходив до школи, відчиняв її і, прислухаючись до рівного цокання ходиків, радо переконувався: час іде.

Потім підтягував гирку, зачиняв школу і йшов додому.

Був ранній ранок. Село прокидалося. Василько усміхався.

Він знав, що і спокійний, радісний ранок, і тихомірні люди, і жваве теля, що вирвалося з подвір'я на вулицю, — все це існує тільки завдяки тому, що він підтягнув гирку ходиків, і час, на щастя, не зупинився.

*****

ЯБЛУНЬКА І ЛІТО

ЮРКО й Мишко весною посадили біля школи яблуньку. І домовились: на канікулах будуть навідуватися до школи й поливати її.

Скажімо, так: сьогодні поливатиме Юрко, завтра — Мишко, потім знов Юрко, потім Мишко. Ростиме собі яблунька — сил набиратиметься.

Настали канікули.

"Сьогодні мені поливати яблуньку... — подумав Юрко. — Та хіба їй що станеться, як один день не полити? Завтра прийде Мишко й поллє..."

Настав Мишків день. Далеченько жив Мишко від школи. Він собі й подумав: "Учора ж поливав яблуньку Юрко... Нічого їй не станеться, як один день не полити.

Завтра знову Юрків день, він трохи ближче від школи живе, хай собі й поливає".

Минали дні, Юрко надіявся на Мишка, а Мишко на Юрка.

Кілька днів яблуньку ніхто не поливав.

А щодня приходив до школи Андрійко, що вже тепер другокласник. Він годував рибок у шкільному акваріумі. Бачить хлопчик, ніхто яблуньки не поливає, ось-ось засохне.

Він і став її щодня напувати. Зеленіє яблунька, сил набирається.

От і перше вересня. Прийшли діти до школи. Не терпиться Юркові узнати: а чи поливав же Мишко? І Мишкові хочеться дізнатися: чи Юрко поливав?

Почимчикували хлопці до яблуньки. Ідуть і мовчать. А як побачили, що вона зеленіє, кожен із ния горів од сорому й потупився в землю.

Бо кожен думав: "Це ж тільки я не поливав, а товариш мій поливав".

Так і стояли хлопці перед яблунькою, схиливши голови, аж поки пролунав дзвінок.

*****

ЯК НАРОДИВСЯ ВАСИЛЬКО

— Діти, сьогодні день народження вашого товариша — однокласника Василька.

Сьогодні тобі, Васильку, виповнилося вісім років. Вітаю тебе з днем народження! Бажаю здоров'я і щасливої долі. А вам, дітки, розповім, як народився Васильки.

Ще не було його на світі, як татко працював трактористом, а мама — у шовківницькій бригаді.

Готувалася молода трактористова дружина стати матір'ю. З вечора збирався чоловік відвезти її в пологовий будинок. А тут розходилася хуртовина, насипало снігу, на дорозі замети.

Машина не пройде, відкладати поїздки не можна, мати відчуває, що скоро появиться на світ дитя. Іде чоловік по трактора, а в дружини вже починаються страшні болі.

Прилаштував чоловік до трактора великі сани, загорнув жінку якнайтепліше й виїхав з дому. А до пологового будинку — сім кілометрів. Завірюха все дужчає. Степ уже вкрився білим покривалом.

Дружина стогне, трактор ледве пробивається крізь замети.

На півдорозі мотор заглух. Підходить молодий чоловік до дружини, загортає в ковдру, бере на руки й несе, з трудом вибираючись із одного замету й поринаючи в другий.

Хуртовина шаленіє, сніг сліпить очі, чоловік обливається потом, серце виринається з грудей. Здається, ще крок і не стане більше сил, але ж розуміє: ледве зупиниться перепочити — загинуть.

Ось він скидає пальто й залишається в самій сорочці. На руках стогне дружина, завиває вітер, а чоловік тільки й думає про ту маленьку істоту, що має народитися.

За неї він відповідає перед дружиною, перед батьком і матір'ю, перед дідусем і бабусею, перед усім родом людським, перед власною совістю.

Чотири тих страшних кілометри долав молодий батько годин із десяти. У двері пологового будинку постукав уже перед вечором.

Постукав, передав санітаркам на руки загорнуту в ковдру дружину й упав, знепритомнівши. Коли розгорнули ковдру, вражені лікарі не повірили своїм очам: поруч із матір'ю лежав хлопчик — живий, міцний.

Він щойно народився. Мати відкрила груди й тут же стала годувати сина, а лікарі вже стояли над ліжком, де лежав батько.

Десять днів перебував батько між життям і смертю. Лікарі таки врятували його. І сина виходили. Так народився Василько.

*****

ЯК ФЕДЬКО ВІДЧУВ У СОБІ ЛЮДИНУ

Пішов малий Федько з матір'ю на поле картоплю копати.

— Вісім років тобі, — каже мати, — працювати пора по-справжньому.

Підкопує мати кущ, а Федько вибирає з ямки картоплю й у відро кидає.

Не хочеться Федькові працювати. Позбирає картоплю, що зверху, а в землі не хоче длушпатися.

Залишив він картоплю в одному кущі, другому.

Мати помітила таку роботу, довибрала, що Федько zostавив, та й каже:

— Хіба тобі не соромно? Людина ж дивиться і все бачить!

Оглядається Федько довкола й дивується:

— Де ж та людина? Що вона бачить?

— У тобі, Федьку, людина. Все вона бачить, все помічає, та тільки ти не завжди прислухаєшся до того, що вона тобі говорить. Ось прислухайся до її голосу, вона й скаже, як ти працюєш.

— А де ж вона в мені — людина? — дивується Федько.

— У голові твоїй, у грудях, в серці, — підказує мати.

Перейшов Федько до іншого куща, позбирав картоплю, що зверху лежала.

Хотів було вже залишити його, аж тут мов і справді хтось докоряє: "Що ж ти, Федьку, робиш? Порийся, там ще є картопля, у землі".

Здивувався Федько, оглянувся. Нікого немає, а мов хтось дивиться на його роботу й соромить.

"І справді, мабуть-таки, Людина бачить мою роботу", — подумав Федько, зітхнув, розгріб землю в кущі й знайшов ще кілька великих картоплин.

Легше стало на душі Федькові. Аж пісеньки веселої заспівав.

Працює він годину, працює другу і все більше дивується. Ледве подумає: "Навіщо так глибоко гребтися, мабуть, уже немає картоплі", як тут хтось і піддивиться його думку.

І соромно стає Федькові. Але й радісно, ой, як радісно.

"Гарний це друг, Людина", — думає Федько.